

УДК 37.014.521: 371.132(477.43/.44)"18-19"

Т. П. Зузяк,

кандидат мистецтвознавства, доцент

(Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

zuzyak@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5437-0272

ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ЖІНОЧИХ ДУХОВНИХ УЧИЛИЩАХ ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ–ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті на основі аналізу історичних джерел розглянуті естетичні засади підготовки майбутніх учителів у жіночих духовних училищах Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ століття, визначено особливості змісту навчальних програм розгляданого періоду, окреслено значення вивчення для майбутнього вчителя церковного співу, музики, рукоділля, малювання. Визначено значення літературних читань та літературних вокально-музичних заходів, які були уведено в освітній процес духовних жіночих училищ та їх важливість у контексті розвитку особистості майбутнього вчителя. Розглянута педагогічна діяльність М. Леонтовича в Тульчинському єпархіальному жіночому училищі.

Ключові слова: церковний спів, музика, рукоділля, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, Подільське жіноче училище духовного відомства, М. Леонтович, Поділля.

Постановка проблеми. Важливою проблемою школи на Поділлі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. залишалася підготовка вчительських кадрів. Існуюча на середину ХІХ ст. система духовної освіти не передбачала спеціальних навчальних закладів для жінок духовного звання. Значне місце в становленні вчителя початкової школи Поділля відіграли жіночі духовні училища: Подільське жіноче училище духовного відомства та Тульчинське єпархіальне жіноче училище. Важливе місце у підготовці майбутнього вчителя посідали предмети естетичного спрямування, які впливали на формування якостей, необхідних для подальшої педагогічної діяльності вихованок духовних училищ Поділля.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій Багато аспектів історії розвитку духовних жіночих закладів освіти розглядали Д. Семенов, М. Демков, В. Григор'єв. Серед сучасних дослідників освіти Поділля варто виділити І. Сесака, А. Лисого. Естетичні засади професійної підготовки майбутніх учителів у жіночих духовних училищах Поділля середини ХІХ – початку ХХ ст. мало досліджене у філософських, історичних, педагогічних і наукових роботах. Цілісне уявлення про естетичні складники в освітній системі духовних жіночих училищ Поділля дають змогу сформулювати видання дореволюційної Росії та архівні документи.

Метою даного дослідження є висвітлення естетичних засад професійного становлення вчителя початкової школи в духовних жіночих училищах Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Для підготовки вчительок народних шкіл у другій половині ХІХ ст. створювалися спеціальні середні навчальні заклади, які поділялися залежно від фінансування та адміністративного устрою на два типи: училища духовного звання і єпархіальні жіночі училища.

Училище у м. Кам'янці-Подільському було засноване на одних засадах з Віленським і відкрито 22 липня 1864 р., перебуваючи у відомстві Імператриці. Програма Подільського жіночого училища духовного відомства складалась з елементарного курсу навчання, зокрема Закону Божого, російської мови арифметики, географії та історії [1: 173–176]. В Державному архіві Хмельницької області зберігається Протокол про заснування училища для дівчат духовного звання в Подільській єпархії у м. Кам'янці, де зазначалось, що крім основних предметів пропонувалось увести рукоділля, музику та співу [2: арк. 60–81]. Варто зазначити, що це був перший на Поділлі жіночий навчальний заклад в дусі православ'я, його призначення на початку існування полягало у приготуванні дружин для священнослужителів, освічених матерів духовних родин та участі в освіті селянських дівчат, бо жінка з більшим співчуттям та більшим успіхом могла передати знання, хоча, варто зазначити, що звання домашньої вчительки – вихованки Подільського жіночого училища – змогли отримувати лише з 1886 р. [1: 525–539].

До другого типу училищ належали єпархіальні жіночі училища, Статут яких був затверджений 20 вересня 1868р. З введенням в дію Статуту єпархіальних училищ змінювався і статус випускниць училища – вони отримали право на звання домашньої вчительки, що на практиці означало можливість обіймати посади вчительок початкової школи. Історія створення єдиного єпархіального жіночого училища в м. Тульчині розпочалась ще у 1848 р., з переписки-звернення до духовенства Поділля законовчителя Санкт-Петербурзького Сирітського Миколаївського Інституту протоієрея В. Гречулевича, в якому він запрошував до пожертвувань на відкриття в м. Тульчині училища для дівчат духовного звання, при чому кошти присилались в редакцію журналу "Странник" у Санкт-Петербург. Офіційно Тульчинське жіноче духовне училище відкрили 5 жовтня 1867 р. [3: 831–833].

Слід відзначити, що впродовж перших двадцяти років існування училищ велика увага приділялася церковному співу. Уроки співу були обов'язковими для всіх вихованок, хоча і звільнялись від співів ті особи, які проявляли повну нездібність до них унаслідок відсутності голосу та слуху. За навчальними планами цьому предмету відводилося аж 12 годин на тиждень. Вихованки співали в храмах, крім хорового співу, дівчата виступали й меншими групами (ансамблями) та сольоно. Вони могли співати і молебні, і панахиди, при одруженні і хрещенні. Вивчалися також патріотичні гімни і канти, народні пісні тощо. Зверталася серйозна увага і на навчання рукоділля вихованок – шиттю, в'язанню й вишиванню візерунків. Згодом їх почали серйозно навчати шиттю на машинках, машинному в'язанню. Зокрема, в Подільському духовному училищі, починаючи з 1865 р. вихованки займались рукоділлям кожен день, в'язали панчохи, шили плаття та вишивали вовною по канві. Впродовж літа вихованки займались садівництвом, а деякі учениці, бажаючи стати ближче до освіти в жіночих гімназіях, почали вивчати французьку мову та гру на фортепіано [4: 836–839].

З 1884 р. основним завданням духовних жіночих училищ Поділля стала підготовка вчительок для церковнопарафіяльних шкіл та інших народних шкіл відповідно до зміни Статуту єпархіальних жіночих училищ. Початкова педагогічна освіта остаточно стала прерогативою духовенства. Відбулися зміни у навчально-виховній роботі духовних жіночих училищах Поділля. У 1886 н.р. у вересні 1886 р. згідно з Указом Імператриці вихованки Подільського училища, які закінчили повний курс навчання отримували право на звання домашніх учительок [5: 67]. Ці факти переконливо доводять, що жіночі духовні училища були педагогічними закладами освіти й здійснювали професійну підготовку майбутніх учительок для початкових шкіл Поділля.

Варто зазначити, що Святійший Синод великого значення надавав вибору книг та журналів для дівчат духовного звання. Відповідно Указу від 1884 р. в духовні училища Поділля були надіслані виключно російськомовні журнали "Семья и школа", "Родник", "Детское чтение", "Живописное обозрение", "Семейные вечера", "Церковные ведомости", "Детский отдых", "Церковный вестник", "Воскресный день", "Русский паломник", "Исторический вестник", "Церковно-приходская школа", "Русская школа", "Труды Шевской духовной академии", "Подольские епархиальные ведомости". Зауважимо, що на позакласне читання Радою училища було звернено пильну увагу. Вихованки училищ склали звіт про прочитане – це були необхідні заходи для підвищення навчально-виховної справи. Зокрема, згідно з приписом церковного керівника від 27 листопада 1893 р., для залучення до свідомого читання учениць і для всебічного розгляду того, що читають викладачем російської мови Я. Маяковським, за сприяння викладача А. Самарського, влаштовувались загальні позакласні читання, що полягали в наступному: викладач у присутності учениць читав зразкові літературні твори Лермонтова, Пушкіна, Гоголя, при цьому учениці вправлялись у свідомому читанні й осмисленні прочитаного. З метою більшої наочності при читанні літературних творів демонструвались малюнки на екрані за допомогою "казкового ліхтаря" як звичайного, так і ліхтаря для "відображення" [6: 49–56].

Аналіз низки архівних документів та періодики розглядуваного періоду свідчить про вдосконалення вивчення мистецтв на іноземних мов. В 1884–1885 н.р. в Тульчинському єпархіальному училищі французьку мову вивчали 25 відсотків всіх учениць (36 осіб). Музиці навчалось 60 відсотків (80 вихованок), причому щорічно програма коригувалась та доповнювалась відповідно до стрімкого розвитку музичного мистецтва. Для закладу було придбано два піаніно, чотири фортепіано та запрошено 4 спеціально підготовлених учительки музики. З кожною вихованкою вчителька музики займалась не менше двох разів на тиждень за посібником "Керівництво школи фортепіанної гри" Фр. Гюнтена [7: 825]. В Подільському училищі музику вивчали лише 30 вихованок, вправляючись грі на фортепіано та виконуючи твори класиків і дитячий репертуар [8: 686]. З 1896 р. в Тульчинському єпархіальному училищі вводилось навчання гри на скрипці для більш успішного навіку навчання дітей співу і влаштування хорів в церковнопарафіяльних школах [9: 597].

Заняття рукоділлям полягало в тому, що учениці в першому класі – займались в'язанням, у другому – вишиванням по канві та шили, в 3-му – шили та кроїли. Вчителька рукоділля на своїх заняттях звертала увагу на ті робочі моменти, знайомство з якими необхідне майбутнім жінкам у побуті. Витонченому рукоділля навчалися вихованки 4-их та 5-их класів під наглядом начальниці училища, бо згідно розпорядженню Святійшого Синоду від 1888 р. про введення в єпархіальних жіночих училищах пошиття церковних шат, учениці опановували мистецтво золотешвей. Зауважимо, що тим вихованкам, які вивчали музику, уроки проводились в години, призначені для французької мови, співів та рукоділля, при чому обов'язково дотримувався порядок, згідно якого вихованки залишали заняття співів і рукоділлям для заняття музикою не більше одного разу на тиждень, через що уроки співу та рукоділля розподілялись по можливості таким чином, аби заняття музикою проходили безперервно впродовж всього класного часу. В позакласний час вихованки займались музикою по черзі з 6 до 9 годин вечора [9: 597–604].

В 1904 р. в Подільському жіночому училищі духовного відомства ученицям по вихідним дням пропонувалось упродовж року 13 читань літературного та географічного змісту, що ілюструвались "туманними картинами". Читання велись викладачами історії та географії О. Боголеповим (випускником

Санкт-Петербурзької духовної академії 1903 р.) та теорії словесності й історії російської літератури В. Янса (випускником Санкт-Петербурзької духовної академії 1903 р., а з 1909 р. – завідувачем Вінницькою церковно-вчительською школою) [10: 553].

В 1905–1906 н.р. в Тульчинському єпархіальному жіночому училищі з метою покращення навчально-виховної справи Радою училища, згідно рапорту інспекторів класів, проводились літературно-вокально-музичні ранки у святкові дні. Таких свят було впродовж року три. Зокрема, у 1906 р. учениці 4-го класу зіграли на масляну п'єсу "Сирітки", учениці 2-го класу виконували пісні, а в 1910 р. учениці 4-го класу поставили п'єси "Снігова королева" та "Червона квіточка", а учениці 5-го класу – "живі картини", причому 2 картини – з "Мазепи", "Бориса Годунова" – супроводжувались драматичною грою [11: 234]. Безпосередньо керівництво жіночими духовними закладами вбачало неабияку користь від уведення в освітній процес елементів драматизації. Майбутні вчительки прилучались до володіння основами режисури педагогічної дії. Ці факти свідчать про те, що важливість акторських, режисерських умінь у контексті розвитку особистості вчителя усвідомлювалась також і релігійною спільнотою Поділля.

Крім цього з'явилися нові предмети – малювання та креслення. Зокрема, вчителем малювання і креслення в Тульчинському єпархіальному училищі була донька священика Е. Яворська, яка закінчила Київську рисувальну школу. На заняттях з малювання та креслення учениці займались кресленням геометричних фігур, малюванням з натури квітів, ландшафтів та більш складних фігур [12: 146].

В Тульчинському єпархіальному жіночому училищі з 12 жовтня 1908 р. працював учителем церковного співу та керував училищним хором Микола Леонтович (1877–1921 рр.), який мав звання регента (від Імператорської співочої капели). Зазначимо, що він викладав арифметику в першому класі та в 1913 р. тимчасово викладав уроки російської мови в 1–4 класах. Під керівництвом М. Леонтовича в 1910 р. вихованки 3-го класу поставили дитячу оперу "Коза-дереза" з вокальними номерами [11: 234]. Слід відзначити, що М. Леонтович у своїй роботі з вихованками дотримувався прогресивних педагогічних прийомів та принципів, використовуючи традиційні досягнення в музичній педагогіці як західноєвропейських, так і вітчизняних авторів, що не втратили своєї актуальності й сьогодні. М. Леонтович обстоював ідею естетичного виховання всіх учнів та обов'язковість навчання музиці й співам незалежно від музичної обдарованості. Варто зауважити, що М. Леонтович у період своєї діяльності в жіночих духовних училищах Поділля сповідував ідеї розвитку почуттів майбутніх учителів уважаючи, що в жодному разі не можна відмежовувати отримання знання від почуттів, оскільки кожна людина по-своєму позитивно "опочуттєвлює" лише ту інформацію, яка наповнена певним смислом для неї. М. Леонтович, будучи талановитим педагогом, навчав учительок жіночої статі незалежно від майбутнього предмету викладання насичувати педагогічну дію і її суб'єктів позитивними естетичними почуттями. Завдяки цьому процес освіти для кожної учениці ставав необхідним, бажаним і радісним. Видатний композитор, митець, педагог власним самовключенням у процес передачі досвіду вважав, що у радості отримання знань, радості людського буття виявляється свобода, бо радість – це добро, завжди краса, завжди творчість – цінності, необхідні вчительській професії.

Висновки. Таким чином, ми можемо констатувати, що вперше викладання в духовних жіночих училищах Поділля другої половини XIX ст. предметів естетичного спрямування позитивно впливало на формування особистості, смаку, вишуканості – якостей, необхідних для їхньої подальшої педагогічної діяльності. Естетичні складники в освітній системі жіночих духовних училищ Поділля були спрямовані на те, щоб майбутні вчителі володіли арсеналом засобів власної само презентації за допомогою якої він донесе до свідомості учнів свої переконання. І як гра на музичному інструменті має бути неповторною, так і ці засоби – завжди індивідуальні та неповторні. Можна стверджувати, що на початку XX ст. кількість вихованок стрімко зростала і рівень освіти, який отримували в Подільському жіночому училищі духовного відомства та Тульчинському єпархіальному училищах вже не відповідав запитам вихованок. Цю проблему намагалися вирішувати введенням нових обов'язкових предметів (малювання, креслення), крім цього поступово формувались нові форми навчально-виховної роботи – вокально-музичні вечори, читання світської літератури, що сприяли формуванню особистості вихованок училищ, змінюючи стереотипи їхньої поведінки. Але напівзакритий характер навчальних закладів гальмував процес формування творчої й креативної особистості майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Подольские епархиальные ведомости. – 1864. – № 15. – С. 173–176, 525–539.
2. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – 315. – Оп. 2. – Спр. 465. – 339 арк.
3. Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – № 21. – С. 831–833.
4. Подольские епархиальные ведомости. – 1865. – № 19. – С. 836–839.
5. Подольские епархиальные ведомости. – 1888. – № 4. – 67 с.
6. Подольские епархиальные ведомости. – 1887. – № 4. – С. 49–56.
7. Подольские епархиальные ведомости. – 1885. – № 50. – С. 815–828.
8. Подольские епархиальные ведомости. – 1886. – № 34. – С. 673–690.
9. Подольские епархиальные ведомости. – 1893. – № 29. – С. 597–604.

10. Подольские епархиальные ведомости. – 1904. – № 25. – 553 с.
11. Православная Подолия. – 1911. – № 11. – С. 227–238.
12. Православная Подолия. – 1909. – № 7. – 146 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1864. – № 15. – S. 173–176, 525–539.
2. Derzhavnyy arkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti [State Archives of Khmelnytskyi Region]. – F. – 315. – Op. 2. – Spr. 465. – 339 ark.
3. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1863. – № 21. – S. 831–833.
4. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1865. – № 19. – S. 836–839.
5. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1888. – № 4. – 67 s.
6. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1887. – № 4. – S. 49–56.
7. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1885. – № 50. – S. 815–828.
8. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1886. – № 34. – S. 673–690.
9. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1893. – № 29. – S. 597–604.
10. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podillia Diocesan Bullietin]. – 1904. – № 25. – 553 s.
11. Pravoslavnaia Podoliia [Orthodox Podillia]. – 1911. – № 11. – S. 227–238.
12. Pravoslavnaia Podoliia [Orthodox Podillia]. – 1909. – № 7. – 146 s.

Зузяк Т. П. Эстетические основы профессиональной подготовки будущих учителей в женских духовных училищах Подоля (вторая половина XIX – начало XX столетия).

В статье на основе анализа исторических источников рассмотрены эстетические основы подготовки будущих учителей в женских духовных училищах Подоля второй половины XIX – начала XX века, определены особенности содержания учебных программ рассматриваемого периода, обозначено значение изучения для будущего учителя церковного пения, музыки, рукоделия, рисования. Определены значения литературных чтений и литературных вокально-музыкальных мероприятий, которые были введены в образовательный процесс духовных женских училищ и их важность в контексте развития личности будущего учителя. Охарактеризована педагогическая деятельность Н. Леонтовича в Тульчинском епархиальном женском училище.

Ключевые слова: церковное пение, музыка, рукоделие, Тульчинское епархиальное женское училище, Подольское женское училище духовного ведомства, Н. Леонтович, Подоля.

Zuziak T. P. Aesthetic Principles of Training Future Teachers in Podillia Women's Religious School (the Second Half of XIX – Beginning of XX Century).

An important issue of the school remained a training of the teacher staff in Podillia in the second half of XIX – beg. of XX century. A significant part in the formation of an elementary school teacher played women religious school: The article deals with Podolsk religious women's college and spiritual Tulchynsk women's college where much attention was paid to the study of the subjects of aesthetic direction. In the research the author defined the features of content of educational programs of the aesthetic subjects such as church singing, music, crafts, drawing. The meaning and the importance of literary readings, literary vocal and musical events, which have been putting into the educational process of female religious schools were determined in the context of future teachers' personality. Educational activities of N. Leontovich in Tulchyn eparchial women's college were considered. It was also proved that N. Leontovich in his work with pupils followed the progressive teaching methods and principles using the achievements in traditional musical pedagogy both Western European and Ukrainian authors who are still relevant today. It was proved that the first teaching of the subjects in the female religious schools of Podillia in the second half of XIX – beg. of XX century had a positive influence on the formation of personality, taste, elegance – qualities that are necessary for future teaching pupils of schools. It was proved that the aesthetic elements in the educational system in the female religious schools of Podillia in the second half of XIX – beg. of XX century were focused on making future teachers have their own arsenal of means of the self-realization with the help of which they will convey to the students their beliefs.

Key words: church singing, music, crafts, Tulchin eparchial women's college, Podilsk religious women's college, N. Leontovich, Podillia.